

הרב גדלי' אבערלאנדער

מח"ס 'פדיון-הבן כהלכתו'

'בנתיבות התפילה' על טעויות התפילה

תקיעת שופר בתפילת לחש של מוסף ר"ה

נהוג בהרבה קהילות ישראל ובמיוחד בקהילות החסידים, לתקוע בשופר בשעת תפילת לחש של מוסף שלש פעמים: לאחר אמירת מלכיות, לאחר אמירת זכרונות ולאחר אמירת שופרות, כמו שנהוג בתפילת שליח-ציבור של מוסף. במאמר זה נסכם את מקור המנהג, יסודותיו, השתלשלותו והתפשטותו.

אוצר החכמה

מנהג הקדום

הנהוג הרווח שהובא בפוסקים הקדמונים, שהיו קיימים שני סדרים של תקיעות בלבד, האחד סדר תקיעות דמיושב, מיד אחרי קריאת התורה, והשני בעת חזרת הש"ץ של מוסף. אולם סדר תקיעה בעת התפילה בלחש לא הי' חזיון נפוץ לא להלכה ולא למעשה, אם כי כבר מצינו בגמרא הד לתקיעת לחש.

נתחיל אפוא מן הגמרא:

במסכת ראש השנה¹ גרסינן: "מי שבירך ואחר כך נתמנה לו שופר תוקע ומריע ותוקע. טעמא דלא הוה ליה שופר מעיקרא, הא הוה ליה שופר מעיקרא, כי שמע להו – אסדר ברכות שמע להו. רב פפא בר שמואל קם לצלויי, אמר ליה לשמעיה: כי נהירנא לך², תקע לי. אמר ליה רבא: לא אמרו אלא בחבר עיר³. תניא נמי הכי: כשהוא שומען, שומען על הסדר, ועל סדר ברכות. במה דברים אמורים, בחבר עיר, אבל שלא בחבר עיר, שומען על הסדר, ושלא על סדר ברכות".

בדברי הגמרא ניתן לפרש, שהכוונה במקרה שהתפלל רב פפא בר שמואל בלי מנין כלל, אולם כשמתפללים בלחש ביחד עם מנין, אז גם תפלת לחש הופכת לחלק מתפילת הציבור ואז יש מקום לתקוע גם בעת תפלת לחש⁴.

1. לד, ב.

2. לסימן שסיימתי הברכה. רש"י

3. חבורת צבור, אבל יחיד מברך את כולו ואח"כ תוקע תשע תקיעות. רש"י.

4. אולם יש להעיר, שבאמת גם לפי דברי רב פפא בר שמואל (לפי הסברת המחזור ויטרי (שבהערה 6) שמדובר בעת שהתפלל ביחד עם הציבור), אין שום הכרח שתקעו פעמיים בעת התפלה, פעם בלחש ואח"כ פעם נוספת בעת תפילת הש"ץ, כי אם לדבריו די רק בעת תפילת לחש. ובפשטות נחלקו מהו עיקר תפילת הציבור האם תפלת הלחש או תפילת הש"ץ (ועיין להלן בפרק יישוב המנהג מדברי הפוסקים). ואם כן אין כאן שום הוכחה למנהג שאנו דנים בו, אך יש בו הד לענין שתפילת לחש אינה מופקעת מתקיעות לפי דעה אחת.

אך כבר פירש ריא"ז⁵: "ונראה בעיני שחבר עיר הוא כשהשליח צבור אומר תפלתו בקול רם, אבל כשהצבור מתפללים כל אחד תפלתו בלחש, כולן כיחידים ^{אוצר החכמה}הן".

^{הרב}ובמחזור ויטרי' מביא תשובת רבינו עזריאל בר' נתן, המאריך לבסס כוונת הגמרא שגם בתפילת הלחש בציבור אין לתקוע אלא בעת חזרת הש"ץ: "ותדע אחי כי כל המפרש חבר עיר, חבורת עיר, כלומר ציבור, אינו אלא שוגה. חדא דהוה ליה למימר לא אמרו אלא בציבור. למה עיקם לומר חבר עיר. ועוד, לא מצינו חבר עיר שהוא ציבור. ועוד, אם כדברי הפותרים חבר עיר, צריך לנו לפרש רב פפא בר שמואל הוה מצלי ביחיד שהיה מתפלל בראש השנה בלא מניין. נמצאת ממעט כבוד הזקן שהיה רגיל להתפלל תמיד בימי רחמים שלא במניין. דהא לא קתני זימנא חדא צלי ביחיד. או כי הוה מצלי ביחיד. א"ל (ר' שמעיה) [לשמעיה] כו'. אלא הוה מצלי ביחיד. דמשמע כן היה דרכו תמיד. ועל כורחך הכי משמע, בציבור היה מתפלל ולא היה נסמך על שליח ציבור שיוציאו ידי חובתו והיה מתפלל לעצמו תמיד. וא"ל רבא לא אמרו אלא בחבר עיר. חבר עיר ממש כאשר פירשנו".

שמענין מהא, שאין לתקוע בתפילת לחש של מוסף אלא רק בעת תפילת השליח ציבור.

ונראה שדבר זה התקבל בפשטות אצל הגאונים הלכה למעשה, כפי סיכומו של הרי"ף⁷ אודות מנהגי גאוני בבל בשתי הישיבות שתוקעין פעם אחת על הסדר, והוא בחזרת הש"צ:

ונהגו העם לתוקעין כשהן יושבין ומברכין עליהם ברכת התקיעה ומפני שהצבור צריכין לשמוע התקיעות על סדר הברכות לפיכך חוזרין ותוקעין על סדר הברכות תשר"ת פעם אחת ותש"ת פעם אחת ותר"ת פעם אחת. ובדין הוא שיהיו תוקעין אותן על סדר ברכות כסדר שתקעו כשהן יושבין, אלא כיון שהברכות אין מעכבות את התקיעות הרי יצאו ידי חובתן באותן שתקעו כשהן יושבין, ודי להם לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת על סדר ברכות פעם אחת שלא להטריח את הצבור. וכן המנהג בכל העולם ובשתי ישיבות.

הרי לפנינו תיאור הסדר הכפול של התקיעות שהי' מקובל בזמן העתיק במקום ישיבת הגאונים, כפי פשטות הבנת הגמרא לפי רבא, בלי זכר לסדר תקיעת בלחש.

נוהג זה שהי' רווח בתפוצות ישראל, נקבע בפשטות ברמב"ם⁸, שהציבור חייב לתקוע על הסדר ואין שום זכר לתקיעות בתפילת לחש:

הצבור חייבין לשמוע התקיעות על סדר הברכות, כיצד אומר שליח צבור

5. לשון ריא"ז הובא בשלטה"ג, ר"ה שם, דף י ע"ב מדפי הרי"ף.

6. הל' ר"ה, סי' שיו, מהדורת הורוויץ, עמ' 353-354.

7. ר"ה דף י' ע"ב מדפי הרי"ף.

8. הל' שופר וסוכה ולולב, פרק ג הלכה ז.

אבות וגבורות וקדושת השם ומלכיות ותוקע שלש, ואומר זכרונות ותוקע שלש, ואומר שופרות ותוקע שלש, ואומר עבודה והודייה וברכת כהנים.

סדר זה משתקף גם בדברי ראבי"ה⁹ בשם תשובת רב משה הגאון הגדול: "שלשים תקיעות שבישיבה ועשרה שבעמדה תשר"ת תש"ת תר"ת פעם אחת, כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר מראש חדש אלול ועד יום הכיפורים לקבל הלוחות האחרונות".

וכן התוספות¹⁰ כתבו: "ובקדושת דאגן הסהר" שעשה רבינו שמשון ב"ר יונה כתיב, נוי ארבעים קולות בהריענו".

מקור המנהג

מדברני הגמרא לפי מסקנת רבא אנו למדים, שלמעשה עיקר חיוב התקיעות בשעת הברכות הינו בעת תפילת הש"ץ, אך בפשטות אין שום איסור לתקוע גם בלחש. ואכן נראה שהיו קיימים מקומות שבהם היו תוקעים שני סדרי תקיעות בעת התפלה, הן בלחש והן בעת תפילת הש"ץ, וזאת בנוסף לסדר תקיעות דמיושב.

בשני מקורות בני דור אחד, אחד מיון ואחד מרומי, אנו שומעים לראשונה על המנהג לתקוע שלשה סדרי תקיעות: תקיעות דמיושב, בתפילת לחש, ובתפילת הש"ץ.¹¹

במדרש לקח טוב לרבינו טובי' ב"ר אליעזר מקסטרא שביון¹², מתאר כדבר מובן מאליו מנהג לתקוע בתפלת לחש:

ואין צריך לתקוע בשעת תפלת לחש. ומה שנהגו לתקוע בלחש, על אלה המצות ועל כיוצא בהם ועל כאלה שלא [אצ"ל = כתובים] בתורה, שאל אביך ויגדך זקינו ויאמרו לך, שהם קבלה בישראל דור אחר דור, האיך היו ישראל נוהגים בתקיעות השופר ובנענוע הלולב ובשחיטה ובבדיקה ובניקוי הבשר ובתיקון שטרות ויבומין וגטין וציצית ומזוזות ותפילין ותפלה, ועל עופות שלא כתובין שמן בתורה ואנחנו אוכלין אותן, כל אלה קבלה הן בישראל, שלא נחלקו חכמי ישראל עליהן, ומי שאינו חס על כבוד קונו ורוצה לדבר תהפוכות¹³, הרי הוא חומס נפשו ועליו נאמר¹⁴ 'עוכר ביתו ינחל רוח', ואומר

9. ר"ה סי' תקמא, עמ' 238-239.

10. ר"ה, לג, ב. רמז זה הובא גם בהגהות מיימוניות, פ"ג מהל' שופר אות ה, בשם רבינו שמשון ב"ר יונה, ומסיים, וכן עמא דבר. ובסמ"ג, עשה, מצוה מב, מביא זאת בשם ר' בנימין: "והרב ר' בנימין יסד כמו כן נוי ארבעים קולות בהריענו". וכ"ה במרדכי, ר"ה סי' תשכ: "ובקרבן דאגן הסהר שעשה רבינו בנימין כתב, נוי מ' קולות בהריעם". ובתוספות הרא"ש מביא זאת מרבי שמעון ב"ר יונה. 11. במחזור לימים נוראים למנהג אשכנז, לר' דניאל גולדשמידט, ראש השנה, עמ' 175, יש פיוט למוסף של יום שני דר"ה שמתחיל 'אגן הסהר', אבל שם אין קטע זה.

12. במהדורת בובער שנת תר"מ, פר' אמור עמ' סו. עיין שם במבוא (ח"א עמ' יג) על תולדות חייו, שעדיין הי' בין החיים בשנת תתס"ח.

13. אולי יש לדייק מלשונו כאן, שכבר בזמנו היה מערערים על מנהג תקיעות בתפלת לחש.

14. 'עוכר ביתו ינחל רוח' הוא במשלי יא, כט. ו'גזול אביו ואמו' הוא שם כח, כד.

'גזול אביו ואמו חבר הוא לאיש משחית', חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל, ואין אלו המצו' ממצות אנשים מלומדה, אלא קבלה ממש רבינו מפי הגבורה שאין לסור מהן ימין ושמאל, שהרי חכמים הראשונים מסרום לחכמים האחרונים.

הסבר למנהג זה אנו מוצאים אצל בנו דורו בעל הערוך, רבי נתן בן רבי יחיאל מרומי¹⁵, מיוסד על דברי הירושלמי:

כתוב בירושלמי¹⁶, בלע המות לנצח, וכתוב והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', וכי שמע שטן קל שופרא זימנא חדא, בהיל ולא בהיל, וכד תניין ליה אמר ודאי ההוא שופר דיתקע בשופר הגדול מטא זמנא למתבלע ומרתיע ומתבלבל, ולית ליה פנאי למעבד קטגוריא. ומכאן אנו למדים דבעינן ל' בעמידה כמו ל' בישיבה. והני דמחמרי ועבדי ל' כדיתבי, ול' בלחש, ול' על הסדר, כנגד מאה פועיות דפעתא אימיה דסיסרא, ואלו י' אינון כשגומרים כל התפלה קל תקועייה דיחודאה מתבעי למהוי י', תשר"ת תש"ת תר"ת והן ק'.

גם בשו"ת הר"י מיגאש¹⁷ משמע שהיו נוהגין לתקוע בלחש: "שאלה יודיענו אדונינו מה שאמרו כשם שש"צ חייב כך כל יחיד ויחיד חייב, אם זה דוקא בתפלת

15. ערך ערב, ערוך השלם, מהדו' קאהוט, ח"ו עמ' 259. הובא בשם הערוך גם בתוספות ראש השנה (לג, ב); ראבי"ה ראש השנה (סי' תקמא, עמ' 237-238); אור זרוע (ח"ב סוף סי' רסט); טור (או"ח סי' תקצא). ובשבלי הלקט (סוף סי' שא, עמ' קמב) כותב ע"ז "מצאתי בדברי הגאונים זצ"ל". ובחי' רשב"ץ לר"ה, ליוורנו תק"ה, דף כז ע"ב, בספר הפרדס לרש"י (מהדו' עהרענרייך, עמ' ריט ורכב) וכן בסוף פירוש רבינו חננאל לראש השנה, ג"כ מביאים זאת, אבל בלי שם הכותב. אולם נראה דאין זה מדברי רבינו חננאל כלל, שהרי בר"ה לר, א הוא כותב: "ולפיכך נהגו הכל כמנהג הזה לתקוע מיושב כמו שתיקן ר' אבוהו ועליהן מברך התוקע ברכת התקיעה, ואע"פ שאינו על סדר הברכות וצבור צריכין לתקוע על סדר הברכות, מיהו ברכות אינן מעכבות אותן התקיעות. ומפני שכבר יצאו הצבור ידי חובה לפיכך נהגו לתקוע במלכיות תשר"ת, בזכרונות תר"ת, בשופרות תש"ת להודיע שהכל אחד הן והכל יצאו ידי חובה ולא נשאר בדבר ספק". הרי שהמנהג לא היה לתקוע בתפילת לחש.

16. מאמר זה לא נמצא בירושלמי שלפנינו, וכבר העיר הגאון רבי צבי הירש חיות בספרו 'אמרי בינה' (נדפס ב'כל ספרי מהר"ץ חיות', הוצ' 'דברי חכמים', ירושלים תשי"ח, כרך ב סי' ב עמ' תתצא. בענין זה ראה גם ב'מבוא הראבי"ה', דפוס צילום ירושלים תשמ"ד, עמ' 276 קטע המתחיל "ספר ירושלמי" וכותב בנוגע לענין אחר: "דע ידידי! כי הקדמונים היו רגילים לכנות כל המדרשים ופסיקות וילמדנו אשר נתחברו בארץ ישראל בכינוי ירושלמי, ולא דקדקו בלשונם ומי יודע באיזה מדרש מן המדרשים אשר נאבד מאתנו כמו שהזכרתי בפרק הקודם נזכר ענין זה". ואח"כ ממשיך ומביא הרבה דוגמאות שהראשונים וראשוני האחרונים שמצינים לירושלמי ונמצא באחד מן המדרשים.

ובאמת יש סברה המתקבלת על הדעת, שהיה ספר קדמון שנקראת "ספר ירושלמי" שנאבד מאתנו, ושם היו הרבה הוספות של הירושלמי שלא נדפס בירושלמי שלנו (ראה דברי ר"ש אברמסון, תורה שבעל פה, ירושלים תשל"ב, עמ' קנא), ושנים עשר דפים ממנו נתגלו לאחרונה ופורסמו ע"י יעקב זוסמאן, בקובץ על יד, ספר יב, ירושלים תשנ"ד (וראה גם 'תרביץ' כרך סה, תשנ"ו, עמ' 37). גם שם במס' ר"ה חיפשתי ולא מצאתי את קטע הירושלמי דידן, ולא נתגלה בינתיים. וראה גם באוצר הגאונים, סוף מס' ר"ה, קונטרס ערבוב בשטן בר"ה, משי"כ לחדש בזה, ולדעתי כל דבריו אין מוכרחים, עיי"ש.

17. סי' פו. הובא גם בגליוני הש"ס, להג"ר יוסף ענגיל, ראש השנה לר, ב.

הלחש אבל ברכות של ק"ש לפנייה ולאחריה יסמוך בהם על החזון ויענה אמן ויצא י"ח, או מה שאמרו כל יחיד ויחיד חייב הוא מאמר כולל לכל הברכות.

תשובה מה שאמרו כשם שש"צ חייב כך כל יחיד ויחיד חייב ר"ג אומר כו', דברים אף הם אמורים על תפלת הלחש שעליה היו התקיעות...".

בדורות אחריהם מביא בעל המנהיג לרבי אברהם ברבי נתן הירחי¹⁸ מנהג זה בשם הערוך בהרחבת הביאור, ומוסיף מפי השמועה על קיומו בבגדד שבבבל:

ושמעתי כי במדינת בבל¹⁹ עושין מאה קולות²⁰, וכן כת' בערוך בערך [ערב] כנגד מאה פעיות דפעיא אימיה דסיסרא, וכך מנהגם מיושב ל' קולות כמנהג כל הגולה, וכן מעומד למוסף כשהיחידים מתפללי[ם] אחד תוקע להם על סדר ברכות שלשי[ם] שלשת הסימנין למלכיות, וכן (למלכיו) [לזכרונות] וכן לשופרות, וכשהשליח ציבור אומ' המוסף בקול רם להוציא את מי שאינו בקי שלשים על סדר הברכות הרי תשעים קולות, ולאחר סיום התפילה לפני קדיש בתרא תוקע להם היחיד עשרה קולות, כדאמ' לא שמע קל אודניה מקל תרועות. דבירושלמי²¹ הרי מאה קולות, כנגד מאה פעיות דפעיא אימיה דסיסרא, כך קבלתי. ומצאתי סמך לדבר בפ' אמור אל הכהנים²², זהו שאמ[ר] הכתוב²³ 'הן אתם מאיין ופעולכם מאפע תועבה יבחר בהם'. הן אתם מאיין מליחה סרוחה, ופעולכם מאפע, ממאה פעיות שהאשה פועה בלדתה, צ"ט למיתה ואחת לחיים. וצריך לפרש שרוצה לזמ[ר] כשנתישבה בחבלי יולדה באו לה כאשה היושבת על המשבר, וכיולדה פעתה ונבעתה, ושלו²⁴.

18. הל' ר"ה סי' כא, במהדורת יצחק רפאל, ירושלים תשנ"ד, ח"א עמ' שכב-שכג. וב"ה בחי' רשב"ץ לר"ה שם: "הרב בעל הערוך כתב שתוקע שלשים קולות מיושב, ושלשים קולות מעומד כשמתפללים הצבור בלחש, ושלשים כשמחזיר שליח צבור תפלת המוסף, ועשרה קולות תשר"ת תש"ת תר"ת לאחר התפלה...".

19. ולהעיר שבזמן הרי"ף היה המנהג בבבל ובשתי הישיבות לתקוע רק ארבעים קולות ולא מאה קולות (ראה לעיל ליד הערה 7). אולם ראה ספר ראבי"ה סי' תקמ"א עמ' 238 הערה 4, שיתכן שהכוונה לבגדד ששם לא התנהגו כפי מנהג שתי הישיבות. עיי"ש. גם יש להעיר שבעל המנהיג כבר מדבר על מנהג בבל שלאחרי תקופת הגאונים ואחרי ביטול שתי הישיבות הגדולות.

20. באמת כבר בשאלות דרב אחאי גאון (סי' קעא, במהדור' עם פי' העמק דבר, ח"ג עמ' שלג) הובא המנהג לתקוע מאה קולות, אולם שם מבואר לתקוע תשעים קולות בתקיעות דמיושב ועשרה קולות בחזרת הש"צ, וגם אין מנהג לתקוע בלחש, ולפי הערוך המאה קולות הם עם התקיעות של תפלת לחש. וראה ראבי"ה בהערת המהדיר שבהערה 19 בארוכה על דברי שאלות אלו.

21. בערוך לא מייחס זה את הדברים לירושלמי, אך כך היא הגירסא בר"ח המצויין בהערה. וגם דבר זה לא מצינו בירושלמי שלפנינו.

22. מדרש תנחומא, פסוק שור או כשב. וכן במדרש רבה, שם פרשה כז אות ז.

23. ישעי' מא, כד.

24. וראה בשו"ת כנף רננה (חאו"ח, סי' נו), שטעם הגאונים שאין תוקעין בלחש הוא ע"פ הגמ' בראש השנה (לד, ב) 'תקיעות וברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו'. ופירש רש"י, אם בירך ולא תקע, או תקע ולא בירך. וסבירא להו להגאונים שמכיון שלא תיקנו תקיעות על סדר ברכות אלא בחבר עיר, אבל יחיד אינו מפסיק לתקוע על סדר ברכות, לכן אין היחיד מתפלל אלא רק שבע

דעת הפוסקים בזה

עיון בספרי הפוסקים מוכיח, שלמרות המקורות ההלכתיים הללו לא התפשט מנהג זה, והמנהג לא הובא בספרי הפוסקים הקדומים. הב"י בשו"ע סי' תקצא מביא סדר תפלת מוסף ביחיד ולא הביא כלל את המנהג לתקוע על הסדר. וכן לא מובא המנהג ברמ"א.

לראשונה מוזכר המנהג בספרי הפוסקים בספר כנסת הגדולה, ומסתבר שבגלל התפשטות הקבלה (כפי שנבאר להלן מקור התחדשות המנהג) באיזמיר עירו הכיר את המנהג מקרוב²⁵: "יש מקומות שנוהגים לתקוע כשמתפללין בלחש". ובעקבותיו מזכירו ומצטטו המגן אברהם ריש סי' תקצב.

בשו"ע הרב²⁶ מביא את שני המנהגים זה לצד זה: "כשמתפללין תפלת מוסף בציבור תקנו חכמים לתקוע תר"ת למלכיות, תר"ת לזכרונות, ותר"ת לשופרות. ולפי שבתפלת מוסף בלחש כל אחד ואחד מתפלל לעצמו ואין אחד מסיים ברכותיו בשעה שחבירו מסיים, לפיכך אין תוקעין בתפלה זו כמו שאין תוקעין ביחיד כמו שיתבאר, אלא ממתינין מלתקוע עד שיחזור הש"ץ את התפלה. ויש מקומות שנוהגין לתקוע שני פעמים אחד בתפלת לחש ואחד בחזרת הש"ץ. אבל במקום שאין מנהג אין לנהוג כן לכתחלה".

הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות בספרו המפורסם מטה אפרים²⁷ כותב: "בכל מדינות אלו נהגו שלא לתקוע בתפלת הלחש כלל, ורק מתפללין על הסדר בלי הפסק, רק מקצת יחידי סגלה הבאים בסוד ה' נוהגים שהשליח צבור כשמגיע לסיום ברכת מלכיות תוקע תשר"ת תש"ת תר"ת, וכן בסיום ברכת זכרונות, וכן בסיום ברכת שופרות. ושוב בחזרת השליח צבור בקול רם תוקעין כמו כן וקודם קדיש שלם עם תתקבל שבסיום חזרת התפלה תוקעין תשר"ת תש"ת תר"ת להשלים מאה קולות עם התשעים תקיעות של מיושב ולחש וחזרה".²⁸

ברכות, והוא הדין לצבור שמתפללים בלחש. אבל למנהגינו שאנו מתפללים תשע ברכות בלחש, שלדעת הגאונים הוי ברכה לבטלה, לכן כשתוקעים בלחש לא הוי ברכה לבטלה, רק חשש הפסק בתפלה, ומוטב להכנס בחשש הפסק מאשר חשש ברכה לבטלה.

25. ראה להלן הערה 48.

26. סי' תקצב ס"א. אולם יש לציין שבסידור הרב כתב: "ותוקעין גם בלחש תשר"ת תש"ת תר"ת".

27. סי' תקצא סעי' יג.

28. וממשיך שם: "והיחידים שהגיעו לסיום הסדר של מלכיות, ממתינין עד שיגיע הש"ץ לשם ויתקע, וכן בשאר סדרים. ואם יש יחידים שמאריכים יותר מהש"ץ ולא הגיעו לסיום הסדר והש"ץ מתחיל לתקוע, יש להם לשתוק ולכוון אזניהם לתקיעת הש"ץ". וראה גם בשו"ת אבני נזר, חאו"ח סי' תמה אות ב: "ומעיד אני ששמעתי מחמי אדמו"ר הקדוש זצ"ל מקאצק בזה הלשון "עוד אני עוסק במלכיות ותוקעים לזכרונות" ומכל מקום לא צוה להמתין עליו. וגם לא חשש למהר עצמו עם התפלה כדי שיבואו התקיעות על סדר ברכותיו. ואדמו"ר זצ"ל מגור עוד הי' מאריך יותר בתפלתו. וכשהגיע השליח ציבור לזכרונות עוד הי' מתפלל בלחש. כן ראו ממנו בעודו בקאצק".

גם במשנה ברורה כתב²⁹: "יש מקומות שנוהגין לתקוע כשמתפללין בלחש, אבל אין לנהוג כן לכתחלה, שלא לבלבל המתפללים. ומשלימין אותם לאחר התפלה".

התפשטות המנהג

עדנה חדשה היתה למנהג מצד הקבלה. בעקבות דברי האריז"ל בפרי עץ חיים³⁰ ובשער הכוונות³¹ שצריך לתקוע מאה קולות. שלשים קולות דמיושב, שלשים קולות בתפלת מוסף בלחש, ושלשים קולות בחזרת השליח צבור, ועשרה קולות לאחר התפלה בקדיש של תתקבל³². וכ"ה בנגיד ומצוה³³. במשנת חסידים³⁴ בשל"ה³⁵ ובסדר היום³⁶.

29. סי' תקצב סק"א.

30. שער השופר, פרק ג, במהדורת אשלג עמ' תקצג: "וג"פ תש"ת, וג"פ תר"ת, וג"פ תשר"ת, הם שלשים קולות דמיושב, תכוין שיש בהם ר"ע טורמיטין, ותכוין לבטל היצה"ר של עבודה זרה, בר"ע טורמיטין אלו. והל' קולות במוסף בלחש, תכוין לבטל היצה"ר של ג"ע, ונ"ל דחזרת מוסף לבטל היצה"ר דש"ר. והי' קולות אחרונים אחר התפלה בקדיש תתקבל, לבטל היצה"ר של לה"ר".

31. ענין ר"ה, דרוש ט, במהדורת אשלג עמ' רעג: "תחבר ג"פ תשר"ת וג"פ תש"ת וג"פ תר"ת שהם ל' קולות דמיושב ובהם ר"ע טרמוטין ותכוין לבטל ע"י את יצה"ר של ע"ז [=עבודה זרה]. ור"ע טרמוטין שיש בל' קולות במוסף דלחש תכוין לבטל ע"י יצה"ר של גלוי עריות. ור"ע טרמוטין שיש בל' קולות דחזרת מוסף תכוין לבטל ע"י את יצה"ר של ש"ד [=שפיכת דמים]. ועשר קולות אחרונות שלאחר התפלה בקדיש של תתקבל תכוין לבטל ע"י את היצה"ר של לשה"ר [=לשון הרע]".

32. אולם בשער הכוונות דרוש ז, במהדורת אשלג עמ' רנז, יש סדר אחר: "בענין תקיעות של ר"ה. ובתחילה אבאר סדרם. הנה הם ל' תקיעות, תשר"ת תש"ת תר"ת ג"פ מיושב בעת ברכת שופר אחר קריאת התורה. ול' תקיעות מעומד במוסף בלחש במלכיות זכרונות שופרות. ומ' תקיעות בקדיש תתקבל שלאחר תפלת מוסף דחזרה...".

33. לר"י צמח, ירושלים תשכ"ה, עמ' קמח.

34. לרבי עמנואל חי ריקי, אמסטרדם, תפ"ז, עמ' קיט אות ז: "ויתקע השלשה תשר"ת ויכוין בהם כמו במיושב, אלא ששלשים קולות דמעומד דם בבינה, וקולות אלו שבלחש הם לבטל היצה"ר דגלוי עריות".

35. מס' ר"ה, פרק תורה אור, במהדורת עוז והדר עמ' קסח אות יד. אולם בהמשך לשונו שם עמ' קעז הוא כותב שהוא בעצמו לא נהג לתקוע בתפלת לחש ובכל זאת הקפיד לתקוע מאה קולות: "וברוך השם שזיכני לזה לקבוע המנהג פה בירושלים ע"ה תוב"ב בין ק"ק האשכנזים לתקוע מאה קולות, דהיינו שלושים מיושב, ושלושים בחזרת שליח צבור התפילה, ושלושים לאחר קדיש דעלינו לשבח, ועשרה קולות אחר הקדיש דשיר הכבוד שנהג בין אשכנזים. אף שאינן בדרך המאה קולות וסידורן המוזכר למעלה, מכל מקום כולם עולים בקנה אחד לכוון בהם בארבע מערכות לפי הנרשם למעלה במאה קולות לפי סידורן. ואנחנו צריכין לשנות בסידור המקומות של מאה קולות מאחר שאין אנחנו נוהגין כלל וכלל לתקוע בתפילת לחש. וגם אל תתמה למה אני משנה מקום ממה שקבעו הם אחר תתקבל, ואני קבעתי מקום לאחר עלינו לשבח, זהו מפני שמנהגם שהם אומרים עלינו באחרונה אחר כל התפילות והשבחות והקדישים בהליכתם מבית הכנסת אומרים עלינו, ואין אומרים אחר עלינו קדיש, אבל אנחנו אומרים קדיש אחר עלינו, ואחר עלינו שיר הכבוד, וק"ל".

36. לרבי משה בן מכיר, סדר תקיעת שופר ותפלת מוסף, במהדור' ירושלים תשנ"ו, עמ' קעח: "אחר תפלת המוסף קודם תתקבל נהגו לתקוע סימן תשר"ת תש"ת תר"ת, שהם י' תקיעות, כדי להשלים המאה תקיעות במקום שנוהגין לתקוע כשאומרים צבור מוסף בלחש, ונמצא ג' תקיעות מיושב, תשר"ת ג' פעמים, ותש"ת ג' פעמים, ותר"ת ג' פעמים. וכן כשאומרים מוסף בלחש, וכן

נראה שבימיו נהגו כך רק יחידי סגולה שנהגו כפי האריז"ל. הרדב"ז מורו של האריז"ל בהלכה, מזכיר את המנהג כעובדה קיימת במקומות שונים³⁷ "ולענין מה שנהגו במקצת מקומות לתקועם שלשים קולות כדמצלו צבורא בלחש". ויתכן אף לשער שנהגו כך מקובלי צפת לפני האריז"ל, רק הדבר קיבל משנה תוקף על ידיו.

ואכן בקהילות ספרדיות שכידוע נהרו אחרי האריז"ל, התפשט המנהג בקהילות רבות כפי שהובא בשו"ת זבחי צדק³⁸ ובשלחן גבוה³⁹. וכ"כ בשער המפקיד⁴⁰: "פעה"ק ירושת"ו וצפת"ו וחברון נוהגים לתקוע... למלכיות וכן בזכרונות ובשופרות". וכן היה המנהג במצרים, כפי שמעיד בנהר מצרים⁴¹: "המנהג פשוט בכל הקהלות שבפה העירה לתקוע בלחש... למלכיות וכן לזכרונות וכן לשופרות... וכמנהג עיקר"ת ירושלים ת"ו... וכן המנהג בכל המקומות שראיתי".

וכ"ה המנהג במקומות הבאים: טוניס⁴²; מרוקו⁴³; ארם צובה (חלב)⁴⁴; בבל⁴⁵ ובורדיסטאן⁴⁶. בתימן לא היו תוקעין, אבל היו קצת בתי כנסיות בצנעא שנהגו לתקוע בלחש⁴⁷. בשו"ת לב חיים⁴⁸ מבואר שבקהל "תיריאי שבטורקיה לא נוהגין לתקוע בלחש אבל באיזמיר כן נוהגין לתקוע בלחש".

וכהרבה מנהגי אריז"ל, נהפך גם מנהג זה למנהג רווח ומקובל באירופה האשכנזית עם הופעת החסידות, שכן כך נוהגים כל ההולכים בעקבות מרן אור הגנוז הבעש"ט הק' ותלמידיו, וכלשון האבני נזר⁴⁹: "אך הברור הוא משום שהבעל טוב כתב לתקוע גם בלחש... משום שהבעל שם טוב ותלמידיו כווננו בכוונת האר"י ז"ל, על כן רצו להתפלל בנוסח האר"י ז"ל... ובזה משתלשל המנהג לתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם וכו' עד שבא לאנשים פשוטים כי לא ישנו מנהג רבותיהם".

כשחזור שליח צבור מוסף בקול רם לאחרים, וי' קודם לתקבל, הרי ק', כדי להשלים הק' פעיות שפעתה אם סיסרא".

37. מכתב יד, חלק ח, סי' סד.

38. החדשות, סי' קנ, עמ' ע"ר. וכ"ה בשו"ת בשו"ת יביע אומר, חלק י, או"ח סי' כא אות ט.

39. סי' תקצא סק"ב. וכ"ה בספר מעם לעז, מרבני קושטא, פר' אמור, עמ' רפו.

40. הל' ר"ה ויוה"כ, אות ח.

41. מנהגי מצרים, לרבי רפאל אהרן בן שמעון, ירושלים תשנ"ח, ח"א עמ' צו אות יב.

42. ברית כהונה, או"ח מערכת ריש, כרך א עמ' קסד, אות טו. ובעלי הדס, פ"ח אות יט, עמ' קב.

43. נתיבות המערב מנהגי מרוקו, ירושלים תשנ"ח, עמ' 82 אות כד.

44. ס' דרך ארץ, או"ח עמ' קיח אות א.

45. מנהגי יהדות בבל, בדורות האחרונים, לאברהם בן-יעקב, ירושלים תשנ"ג, ח"א עמ' 167.

46. בתוך: ילקוט מנהגים, ממנהגיהם של יהודי כורדיסטאן, עמ' 346, אות 13.

47. כ"כ בס' שתילי זתים, ריש סי' תקצב, מהדו' ירושלים תשס"א, עמ' רצ. ובהערה 45 מוסיף

שם: לנוהגים כמנהג השאמי.

48. לרבי חיים פלאג'י, חלק שני, כרך ב, סי' רטו, עמ' שלד.

49. או"ח סי' תמו. וראה גם משמרת שלום, מנהגי קאדינוב, סי' מא אות ז: "כבר נהגו כל

ההולכים בעקבות הבעש"ט לתקוע ל' קולות אחר קה"ת ול' קולות על ס' הברכות בלחש, ול' קולות על ס' הברכות בחזרת התפלה, וי' קולות בקדיש קודם לתקבל".

ואכן כך נוהגים למעשה בדורנו כל החסידים לחצרותיהם בלי שום יוצא מן הכלל, ואפילו בעל האבני נזר (שכפי שנראה להלן) הרי לדעתו אין מנהג זה אלא לאלו המכוונים כוונת האריז"ל, אבל לרובא דרובא שאין להם שייכת בכוונת האריז"ל אין להם לתקוע, מכל מקום הוא בעצמו ג"כ נהג לתקוע כדי לא לשנות מנהג רבותיו, וכלשונו: "ואם לא שאין רצוני לשנות מנהג רבותי, לא הייתי תוקע בלחש"⁵⁰.

הטוענים נגד המנהג

האם מבחינה הלכתית יש בעי' כלשהי' עם תקיעות בלחש? מצינו פוסקים שונים דנים בכך מצדדים שונים.

(א) בשו"ת מהרשד"ס⁵¹ כותב שיש חשש בל תוסיף: "ואגב ארחין שמחתי כי מצאתי און לי למה שקדמונינו לא נהגו מאה קולות ולא היו תוקעים כשהיו מתפללים הצבור בלחש⁵², והרי ראינו גדולה זו דרב חסדא ורב זעירא שלא היו מתפללים ט' ברכות והיו יוצאים עם תפל[ת] הש"צ, וא"כ לא היו תוקעים אלא בתפלת ש"צ לבד, וגם כי כבר רשמתי (במסכת ר"ה בדבור ומנא תימרא פרק ראוהו ב"ד עלה כ"ח) שלכאורה יש חשש מבל תוסיף".

(ב) בתפילת לחש אין דין ציבור כלל, וכן קרה מקרה שאמרו אמן בעת תפילת לחש.

כבר הבאנו לעיל את דברי המגן אברהם ריש סי' תקצב שמביא בשם הכנסת הגדולה⁵³: "יש מקומות שנוהגים לתקוע כשמתפללין בלחש ואין לנהוג כן לכתחילה".

למה אין לנהוג כן לכתחילה?

בכנסת הגדולה שם מבאר כך: "נראה לי שמפני זה נמנעים בקצת קהילות שלא לתקוע בלחש מפני שהם סוברים דכחידים הם ומנהג נכון הוא שלא לתקוע בלחש

⁵⁰. שם סי' תמו. ולהעיר ממה שכתב הוא בעצמו מיד לאחר זה: "ובהיותי רב בקראשנעוויטץ והייתי מתפלל בבית הכנסת וצויתי להחסידים שיתפללו עמי בבית הכנסת וצויתי לתקוע בחזרת התפלה גם כן ל' קולות ולא הי' אצלי שינוי מנהג מאחר שהחסידים הם גם כן ציבור. אך לא לתקוע בלחש". וכן בתשובה הקודמת סי' תמה הוא כותב: "ואני בבואי לקראשנעוויטץ מצאתי כי הרב ר' אהרן ז"ל שהי' שם רב לפני. יען ה' מתפלל בבית הכנסת צוה לתקוע בבהכנ"ס נוסח התקיעות כמו החסידים. ואני בבואי שם והחסידים גם כן התפללו עמו בבית הכנסת הנחתי המנהג לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת כמו שהי' על ידי הרב ר' אהרן ז"ל, אך בענין בלחש החזרתי מנהג הראשון לקדמותו שלא לתקוע בלחש". וראה מה שכתב המנחת אלעזר ח"ד סי' לו, בענין מה שביטל המנהג לתקוע בלחש.

⁵¹. חאו"ח סי' א.

⁵². המהרשד"ם הי' בן דורו של הבית יוסף ואריז"ל, ומדבריו משמע שלא שמע על קיום מנהג זה לפועל.

⁵³. ראה ליד הערה 25.

מפני כמה טעמים וכמה פעמים קראתי תגר על מנהג זה לפני כמה חכמים ועם שהיו אומרים שנכון שלא לתקוע בלחש לא בטלו המנהג שהיה מנהג קבוע בקהלותיהם לתקוע בלחש ומעיד אני עלי ששמעתי מהרב מהר"ש ^{אוצר החכמה} ויליסר ז"ל שהרב אביו הנהיג בניקופול שלא לתקוע בלחש מפני מעשה שהיה, פעם אחת היו מתפללין בלחש והמנהג כשמגיעין לסיום הברכה אומר החזן הברכה בקול רם כדי שישמעו הקהל התקיעות ושמע להחכם השלם כמה"ר אשתריק נ' שאנג"י שענה אמן אחר הברכה ועל זה הנהיג משם והלאה שלא לתקוע בלחש.

וזכרוננו שהחכם השלם כמוה"ר אהרן קופינ"ו גר"ו היה רע בעיניו על המנהג שהנהיג תוקע אחד בק"ק גרוש לתקוע בלחש מזמנו והלאה, והיה אומר ששתים רעות עשה אחת שאינו נכון לתקוע בלחש, והשנית כיון שמנהג קהל קדוש גרוש היה שלא לתקוע בלחש אינו מן הראוי לבטל מנהגם ולתקוע בלחש... וכן המנהג פה תירי"א" 54.

ג) חשש נוסף הוא בלבול המתפללים. המשנה ברורה מפרש את דברי המג"א כ"כ 55: "יש מקומות שנוהגין לתקוע בשמתפללין בלחש, אבל אין לנהוג כן לכתחלה, שלא לבלבל המתפללים. ומשלימין אותם לאחר התפלה".

חשש זה מקורו ברדב"ז, שעם כי ממליץ על המנהג בעיקרון, מ"מ הוא מוצא טעם לפגם בקיומו המעשי⁵⁶ של המנהג, והוא בעצמו לא נהג כן: "ולענין מה שנהגו במקצת מקומות לתקועם שלשים קולות כדמצלו צבורא בלחש, יש להם על מה שיסמוכו שכן נמצא בספר שבלי הלקט וקצת פוסקים, ואנו לא נהגנו כן מימינו מפני בלבול הצבור שמקצתן מאחרים ומקצתן מקדימין. ומי שרוצה לנהוג כן צריך ללמד אותם שכשיגיעו להיום הרת עולם ימתינו עד שיגיעו כולם להיום הרת עולם ואז יתקעו".

ד) מעניינות ביותר התשובות החריפות נגד מנהג זה של אחד מגדולי האדמו"רים, הגה"ק בעל האבני נזר מסוכטשוב זצ"ל. הוא מערער על יסוד המנהג וניהוגו, וטוען שאין כוונת הערוך לתקיעות בלחש, וכן שלפי האריז"ל הרי רק לאלו המכוונים לפי כוונת אריז"ל שייכים למנהג זה ולא ההמון.

בשו"ת אבני נזר⁵⁷ מדייק מלשון הערוך שכתב "ל' בלחש ול' על הסדר", דכוונת הערוך היא שאפילו המחמירים לא היו תוקעין בלחש על הסדר. רק דהם סברו כשיטת רש"י דיחיד שאינו תוקע על הסדר תוקע אחר התפלה תשע תקיעות, ועל כן גם בלחש יען שאין תוקעין על הסדר היו תוקעין אחר תפלתם ל' קולות.

54. הגאון רבי חיים בנבנשתי, מחבר הכנסת הגדולה ושיירי כנסת הגדולה, הי' רבה של תירה הסמוכה לאיזמיר משנת ת"ג, עד שהלך להתגורר באיזמיר בשנת תי"ח בערך, ובמשך הזמן עלה לכהן כרבה של איזמיר. ואכמ"ל. ועיין לעיל ליד הערה 48 על הבדלי המנהגים בין תיריא לאיזמיר בענין זה.

55. סי' תקצב סק"א.

56. מכתב-יד, חלק ח, סי' סד.

57. כ"כ בשו"ת אבני נזר, או"ח סי' תמה וראה גם סי' תמו-תמוז.

יישוב המנהג

לטענות השונות שהעלו החכמים הנ"ל נגד ביצוע המנהג, העלו פוסקים אחרים יישובים שונים.

נביא את דבריהם לפי סדר הביקורות של הפרק הקודם.

(א) על טיעון המהרשד"ם שרב חסדא ורב זעירא לא התפללו מוסף בפני עצמם אלא יצאו ידי חובה בש"ץ, ביאר בשו"ת יחיה דעת⁵⁸: "ולכאורה תליא נמי באשלי רברבי, כי רבינו יצחק אבן גיאת בספר מאה שערים (עמוד כח והלאה) הביא תשובות הגאונים שסוברים שכל יחיד ויחיד מהצבור מתפללים במוסף שבע ברכות, ואין אומרים מלכיות זכרונות ושופרות, שאינם שומעים תקיעות על סדר ברכות, ושליח צבור יורד ומתפלל תשע ברכות, ומשמיע התקיעות על סדר הברכות... וסיים על זה (שם עמוד כט), אבל אנו קבלנו מחכמים גדולים בעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו אף הם מחכמים שלפניהם, כגון רב שמואל הלוי (הנגיד) שקבל מרבינו חנוך וזקנים שבדורו הלכה למעשה שאין מתפללים בתפלת המוספין שבע אלא תשע ברכות. וכן היו מורים ועושים. ומתניתין (בראש השנה לג:) מסייעא להו, וכו'. ע"ש. ובעל המאור (סוף ראש השנה) כתב, וזכורני שראיתי בילדותי שהיו נוהגים כל הצבור להתפלל במוספין שבע, והשליח צבור לבדו היה מתפלל תשע, והיו תולים מנהגם במנהגי ישיבות הגאונים.... והרמב"ן במלחמות כתב להשיב על דברי בעל המאור שבא לחלוק על דברי כל הגאונים וכו', ועוד שהיה מנהגם פשוט ברוב ישראל, עד שבא הרי"צ גיאת וחזר מקצת המערב למנהגינו, והאריך ליישב דעת הגאונים, ושהצבור חייבים להתפלל שבע כשאר ימים טובים, ורק השליח צבור מתפלל מלכיות זכרונות ושופרות כדי לתקוע על סדר ברכות וכו'....

ומרן הבית יוסף (סימן תקצא).... שכן פשט המנהג בכל העולם להתפלל במוסף תשע. ע"ש. ומעתה בעל כרחנו שלפי מנהג הגאונים לא היו תוקעים במוסף בתפלת הלחש, אלא רק בחזרה, שאז השליח צבור אומר מלכיות זכרונות ושופרות, ותוקע על סדר הברכות. ורק לפי מנהגינו שהכל מתפללים תשע ברכות, יש מקום לתקוע גם בתפלת הלחש, כדברי הערוך וסיעתו הנ"ל."

(ב) על בעיית בל תוסיף שהעלה המהרשד"ם, מיישב ב'דעת תורה' להגאון המהרש"ם⁵⁹ בקיצור: "כשעושים המצוה כמה פעמים ליכא משום בל תוסיף, כמ"ש התוס' [בר"ה ט"ז ע"ב ועוד בכמ"ק] ושאר פוסקים".

(ג) לקשיים שהעלה הכנסת הגדולה שאין גדר של ציבור בתפילת הלחש ועל החשש של בלבול בתפלה יש להביא מדברי שו"ת בית דוד⁶⁰ המתייחס לקשיים אלו. הוא הקשה על המהרשד"ם, שלא היה צריך ראייה לזה מהירושלמי שלא היו

58. ח"ד סי' לז.

59. לסי' תקצב.

60. שאלוניקי שנת תק-תקו, אורח סי' (תיח) [תטז], דף קח ע"ב.

תוקעין בתפלת לחש, דהא אמרינן (ראש השנה לד, ב) לא אמרו אלא בחבר עיר. ומדברי הטור מוכח בבירור שבתפלת לחש יש להם דין יחידים, וכן כתב הריא"ז להדיא. אלא שמכל מקום הוא נותן טעם למנהג לתקוע גם בתפלת לחש, שעד כאן לא כתב הריא"ז שדין תפלת לחש כיחידים דמי, אלא כשמתפללים בלחש באופן שאין שומעים זה את זה, כמו שהדין הוא בכל ימות השנה, שעל כל פנים לא ישמיע קולו לחבירו, וכמו שאמרו בברכות (לא.), אבל לפי מה שכתב בשו"ע (סי' תקפב ס"ט) שבראש השנה ויום הכפורים נוהגים להתפלל בקול רם, ולטעות לא חיישינן כיון שמצויים מחזורים בידם. ממילא הו' ציבור ממש וחייבים לתקוע בתפלת הלחש של מוסף⁶¹.

ד) על דיוקו של האבני נזר בדברי הערוך יש להעיר, שבדברי המנהיג שהבאנו לעיל בהבנתו דברי הערוך, מפורש שלא כדבריו: "ושמעתי כי במדינת בבל עושין מאה קולות וכן כת' בערוך בערך [ערב] כנגד מאה פעיות דפעיא אימיה דסיסרא, וכך מנהגם מיושב ל' קולות כמנהג כל הגולה, וכן מעומד למוסף כשהיחידים מתפללינן אחד תוקע להם על סדר ברכות שלשין⁶² שלשת הסימנין למלכיות, וכן (למלכו') [לזכרונות] וכן לשופרות, וכשהשליח ציבור אומ' המוסף בקול רם להוציא את מי שאינו בקי שלשים על סדר הברכות הרי תשעים קולות, ולאחר סיום התפילה לפני קדיש בתרא תוקע להם היחיד עשרה קולות, כדאמ' לא שמע קל אודניה מקל תרועות".

באריכות גדולה דן בדברי ה'אבני נזר' האדמו"ר הגה"ק רח"א ממונקאטש זצ"ל בספרו מנחת אלעזר⁶², ובמשפט אופייני כותב: "וכל הרואה בדבריו ישתומם ויתפלא על גאון וגדול כמותו זצ"ל, איך יכנס בפירצה דחוקה כ"כ כדי להעמיד דבריו, וכ' דוחקים כאלו שנראים לכל בר בי רב שאין האמת כן, והוא נגד הפשט הפשוט והשכל, במחכת"ה", וראה שם עוד מה שהאריך לסתור כל דבריו בפרטי פרטים⁶³.

מתכונת התקיעות

אצל כל קהילות החסידים המנהג לתקוע בלחש שלושים קולות, דהיינו תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות, לזכרונות ולשופרות⁶⁴. אולם אצל הספרדים יש חילוקי

61. אך בשו"ת יחוה דעת, שם, דוחה דבריו: "אולם לפי מה שכתב מרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן תקפב סק"ח), שעל פי טעם הזוהר והאר"י ז"ל שאסור להשמיע קולו בתפלתו כדי שלא יתאחו החיצונים, כל שכן שצריך להזהר בזה בראש השנה ויום הכפורים שהם ימי הדין... והגאון רבי מנחם מנדל מרומנוב בספר מנחם ציון (פרשת תצא דף לט ע"ב) כתב, שעל פי המקובלים איסור גמור יש בדבר גם בראש השנה ויום הכפורים. לפי זה לא יכון טעמו של הבית דוד למנהגינו שתוקעים בתפלת המוסף גם בלחש. ועוד שאפילו המתפללים בקול רם, כיון שזה מקדים וזה מאחר, כל אחד לפי הרגלו וכוונתו, אין זה נחשב כחבר עיר".

62. ח"ד סי' לו.

63. וראה גם באבן שלמה על הראב"ן להגרש"ז עהרענרייך משאמלויא, מס' ר"ה, ח"ב עמ' קעט ע"ב אות י, שמאריך ג"כ להקשות ולהפריך דברי האבנ"ז, עיי"ש.

64. בשו"ע סי' תקצב ס"א, הביא את השיטות בענין תקיעות דמעומד: "מחזיר שליח צבור

מנהגים; בשער המפקיד מבואר שבירושלים, צפת וחברון: "נוהגים לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות וכן בזכרונות ובשופרות". וכן היה המנהג במצרים, כמבואר בנהר מצרים: "המנהג פשוט בכל הקהלות שבפה העירה לתקוע בלחש תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות וכן לזכרונות וכן לשופרות... וכן המנהג בכל המקומות שראיתי".

אולם בבבל היה המנהג באופן אחר, וכפי שמובא בזבחי צדק⁶⁵: "בתפלת לחש כשמגיע הש"ץ 'קדשנו במצותיך' וכו', מגביה קולו מעט עד סיום הברכה ותוקע תשר"ת ג"פ. ואין הסומך און[מר] לו כלום בתפלת לחש... כשמגיע הש"ץ 'כי זוכר כל הנשכחות אתה', יגביה קולו מעט עד סיום הברכה, ותוקע תשר"ת ג"פ. וכן בסיום כל הברכה יגביה קולו מעט, ותוקע תר"ת ג"פ. ובחזרת מוסף ג"כ תוקע כמו בלחש, תשר"ת ג"פ למלכיות, תש"ת ג"פ לזכרונות, תר"ת ג"פ לשופרות". בטונים מצינו חילוקי מנהגים בברית כהונה מביא שבג'רבה המנהג לתקוע תשר"ת ג"פ למלכיות תש"ת ג"פ לזכרונות תר"ת ג"פ לשופרות. לאידך מצינו בס' תולדות חכמי תוניס⁶⁶ שמעתיק לשון הג"ר עוזיאל אלחייך בעל משכנות הרועים, במחזורו שבכ"י: "בישיבת המקובלים הנקראת ישיבת באבא ארבי, נוהגים לתקוע בסדר תקיעות דמוסף ג"פ תשר"ת למלכיות, ג"פ לזכרונות, וג"פ תר"ת לשופרות. אמנם בקצת ישיבות של תוניס וכן בבית הכנסת הגדולה שבגדולות, תוקעין תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות, וכן לזכרונות, וכן לשופרות. וכן נוהג אני בבית הכנסת שלי שעזרני ה' לבנותה בשנת תקס"ט". וכך נתפשט המנהג בכל בתי כנסיות של בבל⁶⁷.

המנהג להקריא לתוקע גם בלחש

יש מקומות שנוהגין להקריא גם לתוקע בתפילת לחש. ובשו"ת מור ואהלות⁶⁸

התפלה, ותוקעין על סדר הברכות למלכיות תשר"ת פעם אחת, ולזכרונות תש"ת, ולשופרות תר"ת. ועכשיו נוהגים לתקוע למלכיות תשר"ת שלשה פעמים, ולזכרונות תש"ת שלשה פעמים, ולשופרות תר"ת שלשה פעמים. והרמ"א מוסיף ע"ז: "ויש אומרים שתוקעים תשר"ת למלכיות פעם אחת, וכן לזכרונות, וכן לשופרות (טור בשם ר"ת ומנהגים), וכן המנהג במדינות אלו". בדעת האריז"ל מבואר לתקוע ל' קולות בלחש ול' קולות במעומד, יתכן שכוונתו כדיעה השנייה של השו"ע, דהיינו לתקוע למלכיות תשר"ת שלשה פעמים, ולזכרונות תש"ת שלשה פעמים, ולשופרות תר"ת שלשה פעמים. ויתכן שכוונתו כמנהג החסידים, דהיינו לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות, לזכרונות ולשופרות. ובאמת שכבר בהמנהיג שהבאנו לעיל מבואר כמנהג החסידים: "אחד תוקע להם על סדר ברכות שלשין] שלשת הסימנים למלכיות, וכן (למלכיות) [לזכרונות] וכן לשופרות".

65. שם. וכ"ה בס' מנהגי יהדות בבל: "בתפלת לחש כשמגיע הש"ץ לקטע 'קדשנו במצותיך' מגביה קולו מעט עד סיום הברכה, ותוקע תשר"ת ג' פעמים... כשמגיע הש"ץ לקטע 'כי זוכר כל הנשכחות אתה' יגביה קולו מעט עד סיום הברכה, ותוקע תש"ת ג' פעמים, וכן בסיום כל ברכה, יגביה קולו מעט, ותוקע תר"ת ג' פעמים".

66. דף סו הערה 1, הובא בעלי הדס, שם.

67. עלי הדס, שם.

68. להג"ר אליהו פוסק, מהדו"ק, אוהל ברכות והודאות, סי' נב. וכ"פ בנו בשו"ת הלל פוסק,

או"ח סי' רצ. וראה בשו"ת לבושי מרדכי, ח"ד סי' לו, כשנשאל אם מותר להש"ץ להיות הבעל מקריא בחזרת הש"ץ, האם זה הפסק או לא, הוא מביא שמנהג הגאון רבי שמואל אבדק"ק סעליש אכן הי' מקרא התקיעות בעת שהיה הש"ץ, ולכן יש לסמוך ע"ז.

כותב: "קבלה בידינו מקדושי עליון וגאוני ארץ שנהגו כן, וכן שמעתי מפורש יוצא מפי קדוש מפורסם...", ומאריך שם לבאר למה אין זה הפסק, ומסיים: "ומכל הני טעמי נראה דמנהג ותיקון הוא, ובמקור חזק בש"ס ופוסקים נפסק, דח"ו לא הוי הפסק".

⁷⁰אוצר החכמה

ומנהג זה מובא במנהגי קרלין⁶⁹; מנהגי קומרנא⁷⁰; וכן הוא מנהג גור וטשערנוביל⁷¹.

אולם אצל רובא דעלמא המנהג שמקרים רק בתקיעות דמיושב ובתקיעות שבחזרת הש"ץ ולאחריה. כך הוא באוצר החיים מנהגי צאנז⁷²; מנהג באבוב⁷³; דרכי חיים ושלום⁷⁴; מנהגי ספינקא⁷⁵; רזא דעובדא⁷⁶, מנהגי מהרי"ו⁷⁷; ערכי יהושע⁷⁸ והליכות חיים⁷⁹. וכ"ה מנהג סקווירא⁸⁰ ומנהג בעלז⁸¹.

ובחב"ד המנהג שאין מקרים בתקיעות דמעומד, לא בתפילת הלחש, לא בחזרה ולא בתקיעות שאחרי זה⁸². וגם בתקיעות דמיושב המקריא התקיעות אינו מקריא בדיבור אלא מורה באצבעו בסידור⁸³.

69-בתוך: ילקוט דברי אהרן, ירושלים תשכ"ב, עמ' רכה

70. ת"א תשכ"ה, עמ' צ, אות תכא.

71. כך הובא במנהגי קומרנא, שם, סוף הערה ב.

72. ירושלים תשמ"ג, עמ' רעח, אות רלד. וכ"כ בקצה המטה, סי' תקצא אות יב.

73. קונטרס המנהגים לחודש אלול ולימים נוראים, אנטווערפן תשנ"ב, עמ' 42.

74. מנהגי הרה"ק בעל מנחת אלעזר ממונקאטש, ירושלים תש"ל, עמ' רנו, אות תשכ.

ובתשובותיו מנחת אלעזר, ח"ד סוף סי' לו, לאחר שמביא מש"כ במור ואהלות שנהגו קדושי עליון להקריא גם בלחש, הוא מוסיף: "ואולי הוא כן המנהג במדינתו ברוסיה אצל הצדיקים, אולם במדינתנו לא שמענו שום מנהג כזה אצל שום צדיק שיהיו מקרים בתקיעות דלחש (רק תוקעים בלי מקריא), והבו דלא לוסיף עלה בתקיעות דלחש עוד להפסיק בתפלה להיות מקריא... מכ"ש דאסור לכתחילה להפסיק להקרות לתוקע שהוא דבר שאינו צורך נחוץ כשתוקע מתוך הסידור, ע"כ בודאי אסור". וראה שם מה שמחלק בין להקרות לתוקע שלדעתו הוא הפסק לבין אמירת היום הרת עולם שאינו הפסק. ולציין שבסידור הרב בעל התניא אכן לא מופיע לומר היום הרת עולם בתפלת לחש.

75. ב"ב תשמ"א, עמ' מא.

76. דרכי ומנהגי הרה"ק רבי אליעזר זאב מקרעטשניף סיגעט, לבית נרבורנא ופרמישלאן,

ירושלים תשל"א, עמ' סט.

77. בתוך: אור ישע, נ"י. תשל"ג, עמ' קיח, אות תקעה.

78. קונטרס פר"ח שושנים, מנהגי הרה"ק יהושע העשיל ממאניסטרשצ'ע, עמ' רנו, אות קפט.

79. 1 אלול-חשון, מנהגי הרה"ק מקלויזנבורג, קרית צאנז תשס"ג, עמ' צא אות ג.

80. לוח מעגל השנה, נ"י. תשס"ג, עמ' ב.

81. ביתו נאווה קודש, עמ' קטז.

82. אוצר מנהגי חב"ד, אלול-תשרי, עמ' קלד, אות שכח.

83. ספר המנהגים מנהגי חב"ד, נ"י. תשד"מ, עמ' 56. אוצר מנהגי חב"ד, שם, עמ' קיט אות רסה

ואילך.